

PRISLOVI V DELIH SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV 16. STOLETJA MED NAREČNO IN NADNAREČNO RABO

V delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je mogoče zaslediti veliko število besedotvornih in glasoslovnih različic prislovov različnih vrst. Ugotavljanje njihovega sestava ter razvrstitve različic, ki je določljiva na osnovi pogostosti rabe (npr. *blizi – blizu – blizo, drugdi – drugde – drugod – drugje, časi – času – včasi – včasu, čez – črez, danes – daneska – daneskaj, izdavna – izdavne – izdavno – zdavna – zdavnaj – zdavno, goljufski – goljufsko, napoprej – narpopred – narpoprej, potle – potlej – potler* itd.), odkriva tudi razlike v individualni rabi (različice *noco, blizo, dovoli/dovolje* itd. so npr. značilne za Kreljevo ali za Kreljevo in Juričičevo rabo, prislovi z obrazilom *-čki* (npr. *bezjački, hrvački*), pa tudi *črez, lezdi, marikej* itd. za Dalmatinovo, *dole, dopolnoma, grški/grsko, napoprej* in *narpopred, ondukaje* itd. za Trubarjevo). Prisotnost številnih pojavitveno omejenih različic je narečno razložljiva. O nadnarečni rabi je mogoče govoriti pri splošno razširjenih prislovih (npr. *jutri, nazaj, povsod*) ali njihovih različicah, zlasti pa pri ustaljeno tvorjenih lastnostnih prislovih na *-o* (pisno večinoma *u*) (npr. *brumsko, često, dobro, gosposko, gosto, lepo, silno* itd.). Tako v individualni praksi (zlasti Trubarjevi in Dalmatinovi, ki sta dolgoročno preverljivi) kot v celotnem petdesetletnem knjižnojezikovnem razvoju je mogoče zaslediti zoževanje izbire. Proces je tesno povezan z oblikovanjem knjižnojezikovne norme.

slovenski knjižni jezik 16. stoletja, besedotvorje, prislov, besedotvorna in glasoslovna variantnost, narečna raba

There are many word-formational and phonetic variations of adverbs in the works of 16th-century Slovenian Protestant writers. An attempt of discovering their structure and classifying their varieties based on the frequency of usage (e.g. *blizi – blizu – blizo, drugdi – drugde – drugod – drugje, časi – času – včasi – včasu, čez – črez, danes – daneska – daneskaj, izdavna – izdavne – izdavno – zdavna – zdavnaj – zdavno, goljufski – goljufsko, napoprej – narpopred – narpoprej, potle – potlej – potler*, etc.) uncovers differences in individual usage also (different versions like *noco, blizo, dovoli/dovolje*, etc. are typical of Krelj or Krelj and Juričič, adverbs with the suffix *-čki* as in *bezjački, hrvački* and also *črez, lezdi, marikej* of Dalmatin, *dole, dopolnoma, grški/grsko, napoprej* and *narpopred, ondukaje*, etc. of Trubar). The presence of many limited variations can be explained in a dialectal framework. One can talk about local dialectal usage in general adverbs (e.g. *jutri, nazaj, povsod*) or their variations, particularly in derived adverbs of quality ending in a suffix *-o* (mostly *-u* in written form) e.g. *brumsko, često, dobro, gosposko, gosto, lepo, silno*, etc. An increasingly narrow choice of different variations can be traced in individual usage (particularly with Trubar and Dalmatin) and in the overall 50-year development of the standard language, the process of which is closely connected to the formation of the standard form.

16th-century standard Slovene, word-formation, adverb, word-formational and phonetic variation, dialectal usage

0 V delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je poleg neupoštevanih pisnih¹ mogoče zaslediti veliko število besedotvornih in glasoslovnih različic prislovov različnih vrst.² Namen prispevka je ugotavljanje sestava prislovov, njihove tvorbeno raznolikosti ter pogostnostne razvrstitve različic. Slednja je določljiva na osnovi gradiva, ki je bilo v slovarske namene zbrano s popolnim izpisom vseh del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Na tej osnovi bodo odkrite tudi razlike glede individualne izbire prislovov in njihovih različic (zlasti glede rabe pri Trubarju, Dalmatinu in Krelju kot osrednjih protestantskih piscev, pa tudi pri Juričiču, ki je nadaljeval Kreljevo delo) ter rabe, ki jo povzemata oba Megiserjeva slovarja, v skromnejših okvirih pa tudi Bohoričeva slovnica. Ob tem bodo izločeni tudi najjasneje izoblikovani tipi različic, hkrati pa bo opravljen poskus razmejitve redke, individualne ali še narečne rabe od (splošno) razširjene, knjižnojezikovno uveljavljene in zato domnevno nadnarečne.

1 Izpridevniški prislovi,³ izpeljani z obraziloma *-o* (pisno praviloma *-u*,⁴ pri Krelju *ò/o*, pri Juričiču *o/u*), ki je lahko naglašeno ali nenaglašeno, ali *-e*, so bili tudi v 16. stoletju tvorbeno najbolj običajni in najpogosteje rabljeni (npr. *bogato*, *čedno*, *dobro*, *dolgo*, *lepo*⁵ itd. ter *divje*, *rdeče*, *vroče* itd.).⁶ Večinoma izkazujejo splošno rabo, redkeje le individualno. Toda tudi v primerih, kadar so uporabljeni pri enem samem piscu, je omejenost rabe razložljiva na dva načina: prvi je, da so prislovi ali njihove različice prepričljiva sestavina individualnega besednega zaklada, kar pogosto potrjuje primerjava avtorsko različnih redakcij istega (prevedenega) besedila (npr. biblijskih knjig ali postil), drugi pa, da gre pri redko rabljenih prislovnih

¹ Pisne različice so npr. posledica različnega zapisa posameznih glasov, pri izpredložnozveznih prislovnih ločene ali stične pisave sestavin (npr. v DB 1584: *k' malu/kmalu*, *ods dolaj/od sdolaj*, *snotraj/s'notraj* itd.) itd. V prispevku so navedene samo tiste pisne različice, ki dopolnjujejo ali pojasnjujejo prikaz glasoslovne in besedotvorne variantnosti prislovov.

² Nekaj različic v obširni razpravi o prislovnih navaja že Bajec (1954: 195–226; omenja npr. Trubarjevo rabo oblik *ondukaj*, *tukaje*, *dotle*, *dotlej*, *sice*, *z dikaj* itd.; Kreljevo rabo oblik *dolikaj*, *zadnjič*, *zdajci*, *dru gako* itd.; Dalmatinovo rabo oblik *semkaj*, *semkaje*, *ličkaj*, *pešico*, *sedaje*, *vrhu* itd.), na poskuse formalizacije z dodajanjem različnih obrazil pa na osnovi preverjanja v daljšem zgodovinskem obdobju in na celotnem slovenskem ozemlju opozarja M. Orožen: npr. *v jutro*; *v ezher*, *sguda*, *suezhera*; *dave/davi*, *drevel/drevi*; *vundukaj*, *ondukaj*, *tjakaj*, *tjale*, *lesem*; *drugazhel drugako*; *blisu/blisò*, *pej/hzo/peš* itd. (Orožen 2003: 59, 136–143). A. Vidovič Muha (1986: 365–366) deli tvorjene prislove iz TO 1564 glede na način tvorbe: prevladujejo izpeljani prislovi, med uporabljenimi obrazili pa po pogostosti izstopajo *-o* (npr. *lepo*), *-ski*, *-i/-o*, *-krat*, *-č*, ki se razvrščajo tudi na besednovrstno različne podstave; med sestavljenimi prislovi izstopa nekaj tipov tvorjenk: *nemogoče*, *predaleč*, *narveč*, *ozgora*, *polahko*; za sklapljanje gre v primerih kot *posili*, *počasu*, *zavoljo*; modifikacijski tvorjeniki pa sta *češčeše*, *čestče*.

³ Glede na vrsto so to lastnostni, glede nadaljnje delitve pa načinovni prislovi.

⁴ O zapisu izglasnega etimološkega *o*-ja v prislovnih pri Trubarju prim. Rigler 1968: 27, kjer navaja, da ga je Trubar zapisoval z *u*, primeri kot *Sgudo*, *viutro* itd. pa so najverjetneje posneti po izgovoru v centralnih narečjih, čeprav so oblike znane tudi iz dolenjščine in notranjščine. Krelj ga je v začetku (KB 1566) še zapisoval z *u*, v KPo 1567 pa z *ò/o*, kar se ujema s kraškimi izgovori (Rigler 1963: 66–67, 1968: 136).

⁵ Dela izkazujejo zelo raznoliko pisno podobo prislova: npr. *lipu*, *lepu*, *lépu* v DB 1584, *lepò* v KPo 1567, *lipu* v TT 1581–82.

⁶ Primeri so navedeni v pisno posodobljeni obliki. Na glasoslovne posodobitve je opozorjeno v oklepaju.

različicah pogosto za navidezno individualnost, saj bi več priložnosti za rabo oblike verjetno razširilo tudi okvire njenega pojavljanja.

1.1 Ugotavljati je mogoče več tipov pogostnostnega razmerja med izhodiščnim pridevnikom in izpeljanim prislovom:

1.1.1 Skorajda pravilo je, da se ob pogosto ali splošno rabljenem pridevniku pojavlja prav tako pogosto uporabljani prislov, čeprav je ta navadno nekoliko redkeje rabljen. Večinoma so prekrivna tudi dela, v katerih se pojavljata obe tvorbeno povezani, besednovrstno pa različni besedi. Npr.: pridevnik *bogat* (pojavlja se v 32 delih) in prislov *bogato* (pojavlja se v 17 delih) sta bila splošno rabljena. V podobnem pogostnostnem odnosu so tudi naslednji členi razmerij: *bridek* (24 del) – *bridko* (16 del), *častit* (24 del) – *častito* (10 del), *časten* (18 del) – *častno* (13 del), *čuden* (35 del) – *čudno* (29 del), *debel* (20 del, pridevnik je bil splošno rabljen) – *debelo* (izpričan je v šestih Trubarjevih delih); široko in pogosto rabljena sta bila tudi člena razmerja *dober* – *dobro*; *drz* (izpričan je v sedmih delih treh piscev: Dalmatin, Juričič,⁷ Tulščak) – *drzo* (v DJ 1575 in v DB 1584; v DB 1584 se pridevnik *drz* dvakrat pojavlja (*drzi ljudje, norci*), prislov *drzo* pa le enkrat: *Aku merkašh, de dèrsu okuli sebe gleda, taku dobru gori gledaj* (DB 1584: II,163b). Splošno rabljena sta bila tudi *pošten* (36 del) in *pošteno* (26 del). Pogostnostno zaostajanje rabe prislova za podstavnim pridevnikom neredko izravnava pojavljanje oblike v novih besednovrstnih vlogah, npr. povedkovniški in (redkeje) členkovni.⁸

Glede pogostosti rabe, avtorske izbire in sopomenskosti sta posebne omembe vredni razmerji *gnadiv* – *gnadivo* ter *gnadljiv* – *gnadljivo*. *Gnadiv* se pojavlja v enajstih delih (poleg Trubarja ga uporablja tudi Znojilšek), prislov *gnadivo* je izpričan v *P 1563, kjer sta dva izmed treh zapisov Juričičeva. Različici *gnadljiv* (pojavlja se v 17 delih) in *gnadljivo* (uporabljena je v 12 delih, ki so jih napisali Dalmatin,⁹ Tulščak, Trost, Znojilšek in Trubar (izpričan je v TPo 1595)) sta bili splošno rabljeni.

1.1.2 Pridevnik se pogosto pojavlja, prislov pa presenetljivo redko, kar je lahko tudi posledica obstoja večjega števila variant. *Brumen* je npr. izpričan v 40 delih, prislov *brumno* pa samo v KPo 1567 in TPo 1595, vendar se v TPo pojavlja še splošno razširjena in prevladujoča besedotvorna različica *brumsko*, v KPo pa prislov *brumski*, ki se pogostnostno razvršča za različico *brumno*. V podobnem pogostnostnem odnosu so tudi členi razmerij *pretesen* – *pretesno*, *prost* – *prosto*, *divji*, ki se pojavlja v 23 delih različnih piscev, večinoma kot sestavina terminoloških poimenovanj (npr. *divji golob*, *divji osel*, *divji kozel* v MD 1592) – *divje*, ki se pojavlja samo dvakrat v JPo 1578 (npr. *tako celo diuie inu pres pametno shiueyo* (JPo 1578:

⁷ KPo 1567 in JPo 1578 se razlikujeta tudi po tem, da Krelj uporablja različico *drzen*, Juričič pa *drz*, potrebe po uporabi izpeljanega prislova pa ni bilo pri nobenem od njiju.

⁸ Ob prislovu *dobro* sta izpričana tudi povedkovnik (*Nej dobru pravizhnimu fylo sturiti* (DB 1584: I, 323a)) in členek (npr. *Je/t dobru k'njemu pojdem, onu pak k'meni ne pride* (DB 1584: I, 174a)).

⁹ V DB 1584 pridevnik *gnadljiv* in prislov *gnadljivo* izkazujeta razmerje 39 : 8.

III, 126)), *kecarski* – *kecarsko*, *klagov*, ki je izpričan v petih Trubarjevih delih – *klagovo* pa samo v TR 1558 (*klagouu inu mylu pi/cati* (TR 1558: y2a)), *nepokoren* – *nepokorno*, *nezastopen* – *nezastopno* itd.

1.1.3 Glede na razširjenost rabe sta npr. primerljiva člena razmerja *glasen* (v 18 delih) – *glasno* (v 19 delih).¹⁰

1.1.4 Primeri manjše razširjenosti in manj številčne rabe pridevnika od prislova so redki: *hiter* se npr. pojavlja v 26 delih, *hitro* pa v 31; *neprestan* in *neprestano* sta izpričana samo v JPo 1578, po številu pojavitev pa prevladuje prislov (razmerje je 1x – 6x). Še večjo razliko glede obsega rabe izkazujeta pridevnik *brz*, ki je izpričan v štirih delih (v DB 1584 in v BH 1584 ter v obeh Megiserjevih slovarjih), in prislov *brzo*, ki ga je Trubar uporabil že leta 1562, skupno pa se pojavlja v devetih delih različnih piscev.

1.2 V problemsko območje razmerja pridevnik – prislov spadajo tudi enako-izrazni pari prevzetih besed. Izhodiščni so prvotni pridevniki, ki se v slovenščini praviloma ne pregibajo in ki (kot v nemščini) privzemajo nove besednovrstne vloge: prislovno in povedkovniško (npr. *falš*, *flisig*, *fraj*, *grob* itd.). Glede na pogostnost je najmočnejša pridevniška raba, prislovna je redkejša, vendar izpričana pri istih piscih kot pridevniška. Npr.: *Inu Bogu bodi toshenu vNebu osgoraj, de se najdejo hlapzhizhi inu Deklize, od defset, dvanai/t lejt, kateri [...] so tudi s'be/sedami ne/ramni inu **grob*** (TPo 1595: III, 161) – *Ty tretji Shularji [...] tiga nikar taku **grob** vun neifreko* (TPo 1595: I, 171).¹¹ *Flisig* kaže v okviru biblijskih prevodov izrazito skrčitev glede rabe prislova, saj je izpričan samo v DB 1584, medtem ko sta pridevnik uporabljala Trubar in Dalmatin. Primernik in presežnik v obeh besednovrstnih vlogah pa izkazuje TPo 1595: *kateri se nar vezh ponysha, inu s'tem nar **fli/figi/š** tem ludem slushi s' svojo Slushbo, daruvi inu gnado* (TPo 1595: III, 121). Poleg tega najdemo v TPo 1595 ob pridevniku *ferm* tudi besedotvorno razvidno osamosvojeni prislov *fermo*. Par je eden izmed poimenovalnih prispevkov tega Trubarjevega dela.¹²

¹⁰Na pomensko sorodnost, ki je predvidljiva na osnovi tvorbene povezanosti, kažejo tudi zveze, v katerih se npr. v DB 1584 pojavljata pridevnik *glasen* (37 pojavitev) in prislov *glasno* (51 pojavitev). Prevladujejo zveze s samostalniki, ki označujejo pojave s pomensko sestavino zvočnosti: *glasna štima*, *glasen šum*, *glasno kričanje*, *trobentanje*, *ukanje*, *vpijenje*, ter samostalnikov, ki ustvarjajo zvoke: *glasne trobente*, *cimbali*, *zvončiči*. Prislov *glasno* pa kakovostno natančneje določa glagole, ki označujejo zvočno uresničevana dejanja: *glasno jokati*, *klicati*, *vpiti*, *zavpiti*, *peti*, *odgovarjati*, *šrajati*, *zgoniti*.

¹¹Primerjava z Lutrovo prevodno predlogo kaže, da je bila beseda *grob* v obeh primerih (v pridevniški in prislovni vlogi) prevzeta iz nemščine: *Vnd Gott sey es geklagt im Himel droben / man findet knaben vnnd megdlein / von zehen / zwölff jaren / die [...] son/t mit worten / schambar vnnd **grob** / find* (LH 1566: III, XCIII) – *Die dritten / schuler / / find [...] es nicht / so **grob** herauß / sagen* (LH 1566: I, Clb).

¹²Npr. *ta tudi nemore / spati, temuzh **ferm** inu zhujezh biti* (TPo 1595: 42) – *Dezhle pak inu fravve, imajo [...] kadar imajo na ga/so jiti, lipu, **fermu**, hitru inu sna/hnu pujti* (TPo 1595: III, 128). Prim. Merše 2007: 80–81. Pridevnik je konec obdobja prišel tudi v slovarsko evidenco: *Vegetus*. [...] Germ. *fri/ch / ge/und / wolmögend / wacker / mutig / freudig* [...] Slav. *ferm*, *perrozhen*, *oster* (MTh 1603: II, 676).

1.3 Med značilnosti Juričičeve postile¹³ se uvrščajo tudi številna deležja na *-(v)ši* (*padši, pogledavši, pokleknuvši, razdrvši* itd.), ki jih Toporišičeva slovnica (Toporišič 2000: 228) obravnava med prislovi iz glagolske podstave. Npr.: *Kakor kadar kei edan grosouito padshi Ruko ali Nogo slomi* (JPo 1578: III, 34b); *Inu ie pogledaushi Vnebo vsdahnil* (JPo 1578: II, 140).

2 Pregled besedja, uporabljenega v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, odkriva več sopomenskih nizov prislovnih različic. Pari in veččlenski nizi so sestavljeni iz besedotvorno in glasoslovno različnih oblik, ki pripadajo različnim stopnjam izpeljave. Nekateri so izpričani le v jeziku posameznega pisca, drugi pa se zaradi ponavljajočih se rab pri različnih piscih kažejo kot značilnost obdobja. Pregled sestave posameznih nizov ter njihova medsebojna primerjava odkrivata osrednje tvorbene tipe ter obseg in značilnosti njihove rabe.

2.1 Najznačilnejše tvorbene tipe odkrivajo naslednji pari in nizi:

2.1.1 Izpeljava prislovov z obraziloma *-i* in *-u(/-o)*:¹⁴

Blizi – blizu – blizo: Prvi dve različici sta bili splošno rabljeni. Obe sta rabila Trubar in Dalmatin. Preverjanje njunega številčnega razmerja v vzorčnih delih je pokazalo, da je bil *blizi* širše uveljavljen kot *blizu* (v TT 1581–82 je npr. izkazano razmerje: *blizi* 16x – *blizu* 1x, v TPo 1595 pa je njuna raba bolj uravnotežena: *blizi* se (v različnih besednovrstnih vlogah) pojavlja 14x – *blizu* 15x. Polariziranost ustvarja še vključitev oblike *blizo*, ki je zapovrstno in deloma medsebojno povezano izpričana v Kreljevi in Juričičevi postili (pogostnostno razmerje v JPo: *blizu* 14x – *blizo* 8x (KPo in JPo)). Čeprav je pisna realizacija enaka kot pri variantah številnih načinovnih prislovov, je na večjo osamosvojenost rabe in na obstoj tročlenskega niza mogoče sklepati na osnovi etimologije in današnjega stanja. Primerniške različice *bliž* (JPo 1578: 2x),¹⁵ *bliziše* (v TT 1577), *bliže* in *bližej* (v TPo 1595)¹⁶ ter presežniki kot *najbližej* (KPo 1567) bi morda odločneje prevesili razmerje, če bi bilo povsem jasno, h kateri obliki spadajo.

Prislovne različice *blizi – blizu – blizo* so se uporabljale kot prostorski prislovi, saj so odgovarjale bodisi na vprašanje *kje* ali na vprašanje *kam*: *Vta Grob /ta vshe Iesu/a poloshila [...] kadar je tu tudi Groh [pravilno Grob] lyh blisu bil* (JPo 1578: I, 132a); *Ie blishe per/topila* (JPo 1578: I, 89a). Vse pojavitve različice *blizo* so iz prvega dela postile. *Blizo*¹⁷ je mogoče pridružiti skupini narečno rabljenih prislovov

¹³ Prim. Merše 2007: 73, pred tem pa je na primerjalno ugotovljeno, izstopajočo pogostost deležnikov sedanjega časa *-oč/-éč* in *-ši* v Kreljevem in Juričičevem jeziku na več mestih opozorila M. Orožen (1996: 183–184; 2003: 103–105). Prim. tudi Jesenšek 1998: 277–286, zlasti 277 in 283–284.

¹⁴ Izpeljava s priponskima obraziloma *-i* in *-u*, ki jo izkazujejo prislovne različice, je kot značilno tvorbeno nasprotje izpostavljena tudi na osnovi današnjega stanja. Obrazilo *-u* še vedno izkazuje prostorski prislov *blizu*, ki ga Bezljaj (1976: 27–28) razlaga kot genitiv csl. pridevnika *blizъ*.

¹⁵ Različica je domnevno nastala z govorno onemitvijo končnega nenaglašenege *i*-ja.

¹⁶ V TPo 1595 prevladuje različica *bliže* (pisno: *bli/he, blishe* itd.), *bli/hei* je zapisan samo enkrat: *De ta Turek taku s'lylo, od dan do dne blishei knam se rine* (TPo 1595: I, 253).

¹⁷ Različica je uporabljena tudi v Juričičevi postili, vendar izkazuje le predložno in povedkovniško vlogo.

na -o, značilnih za Krelja: npr. *kada blisò pride, vpra/ha ga rekoč* (KPo 1567: Cb).¹⁸ Pogostnostno zaostaja za osrednje uveljavljenima različicama *blizi* in *blizu*.

Prislovno rabo je od predložne mogoče ločevati po posebnem skladijskem okolju. Vanj npr. spada vzporedna navedba prislova in predložne zveze, občasno pa tudi poudarjalnega členka, nanašajočega se na prislovni pomen. Če bi tovrstnih znakov ne bilo, bi bilo obliko v veliki večini primerov mogoče razumeti kot predlog: *Taku blisu se on nej kobeni Stvari perdrushil* (TPo 1595: III, 69); *Potehmal se je on taku blisu k'nam reunim inu v'bof'im zhlovekom perdrushil* (TPo 1595: III, 70) – *Sintemal er sich so nahend zu vns Menschen befreydet vnd gethan hat / das er nicht allein in vns wohnen* (LH 1566: III, XLIb).

Osnovnemu tekmovalnemu paru *časi* – *času*¹⁹ se pridružujeta še sestavljeni (splošno razširjeni) različici *včasi*²⁰ in iz JPo 1578 znani *včasu*, ter par *počasi* – *počasu*, ki je prav tako nastal iz predložne zveze, izkazuje pa splošno uveljavljenost drugega člena.

2.1.2 Na daljšanje nizov sopomenskih različic sta vplivala predvsem dva tvorbeni načina: priponski, ki je z uporabo različnih obrazil in večstopenjsko gradnjo najpogosteje širil izbiro, ter predponski, pri katerem so se v predponski vlogi pogosto pojavljali tudi predlogi. Med uporabljenimi besedotvornimi sredstvi so bila splošno znana predponska in priponska obrazila. V dolge sopomenske nize sta se npr. z dodatki razrasla prislova *sem* in *tja*: *sem + ka (semka) + j (semkaj) + e (semkaje)*; *tja + ka (tjaka) + j (tjakaj) + e (tjakaje)*. Predponsko se je neredko dodajalo tudi obrazilo *le-*: npr. *lesem, lesemkaj*²¹ (ali *letam, letamkaj*), ki je bilo pisano narazen ali skupaj. Pregled razširjenosti rabe posameznih tvorbenih tipov prislovov je pripeljal do številnih ugotovitev glede uveljavljenosti posamezne oblike, hkrati pa osvetlil navade piscev glede tvorbe prislovov, posledično in delno pa tudi njihove ubesedovalne postopke.

2.1.2.1 Pregled členov niza, ki ga uvaja *sem*, kaže naslednjo sliko: prislova *sem* in *semkaj* sta bila v 16. stoletju splošno uveljavljena. Večina piscev je uporabljala oba, le Krelj in Znojilšek samo *sem*. *Semkaje* je redkeje izpričan in pojavitveno omejen na Trubarjeva in Dalmatinova dela ter na Juričičevo postilo. Tudi *lesem* in *lesemkaj*, ki številčno sicer ne dosegata različic *sem* in *semkaj*, so uporabljali številni pisci: *lesem* poleg Trubarja in Dalmatina tudi Juričič, Felicijan Trubar, Tulščak in Znojilšek, redkeje rabljeno različico *lesemkaj* pa Juričič, Dalmatin v

¹⁸ S primerjavo izpeljano preverjanje Juričičeve izbire ni pokazalo, kateri različici je dajal prednost, saj je zvezo prislova in glagola nadomestil s sopomenskim predponskim glagolom: *inu kada se ie kniemu priblishal, ga je vprashal rekozh* (JPo 1578: I,76b).

¹⁹ Različica, tvorjena z obrazilom *-i*, je bila splošno razširjena, različica *času* pa se pojavlja samo v Trubarjevih delih. V isti sopomenski niz spada tudi glasoslovno označena različica *čajsi* 'Etwann', ki jo navaja MD 1592, kar bi kazalo na zapis pogovorne različice.

²⁰ Različice *včasih* v delih slovenskih protestantskih piscev še ni bilo.

²¹ Obliki *lesem* in *lesemkaj* se v delih protestantskih piscev pojavljata od leta 1578 dalje, vendar prva redkeje od druge.

Bibliji, Trubar v prevodu Lutrove *Hišne postile* ter Trost in Znojilšek. *Semka* in *tjaka* sta enkratna Trubarjeva zapisa: *Puidita femka gori* (TT 1577: 343); *prauim kanimu puidi tiaka, taku gre, inu hdrugimu pridi fem, taku on pride* (TT 1582: 28).²² V Registru, dodanem Dalmatinovi *Bibliji* iz leta 1584, sta v tretjem stolpcu, ki prinaša vzhodnoslovenska poimenovanja, parno navedeni tudi različici *simo* in *tamo* (*šimo tār tamo* (DB 1584: III, CcVb)). Podobno razširjenost izkazujejo tudi členi nizov, ki označujejo oddaljeni prostor ali prostorski cilj in ki jih uvajata prislova *tja* in *tam*. Splošno razširjeni in pogosto rabljeni sta bili različici *tja/tje*²³ in *tjakaj*,²⁴ bodisi samostojno rabljeni ali kot sestavini glagolskih kalkov. Oblika *tjakaje* je zapisana samo v TPo 1595, nova oblika *tjaki* pa samo v DB 1584. Podobno stopnjo uveljavljenosti izkazujejo tudi različice *tu – tukaj – tukaje*, *letu – letukaj* in *letukaje* ter *tam – tamkaj – tamkaje*. V prvem nizu je prevladovala različica *tukaj*, *tu* se je redkeje pojavljala, *tukaje* pa najredkeje.²⁵ Tudi predponsko razširjeni različici *letu* in *letukaj* sta bili splošno znani, čeprav sta bili redkeje rabljeni kot besedotvorno izhodiščna dvojica. Protestantski pisci so prednost dajali drugi (*letukaj*), *letukaje* pa se je pojavljala v DB 1584 in v postilah (KPo 1567, JPo 1578 in TPo 1595). Tudi pri členih tretjega niza je bila najmanj znana različica *tamkaje*, po kateri so sicer izmenično segali različni pisci (Trubar, Dalmatin, Juričič, Tulščak),²⁶ vendar je pri večini zaostajala za *tam* in *tamkaj*.²⁷

Čeprav so pomensko nasprotni mestovni prislovi v besedilih pogosto rabljeni povezano, tvorbeno usklajenost izbranih različic ni vedno uresničena. Pri različnih piscih izstopajo različne parne povezave (pri Trubarjevem delu *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*, 1575 npr. *letukaj* in *tamkaj* (npr. *letukai oli tamkai* (TC 1575: 237), v *HISHNI POSTILLI*, 1595, *tukaj* in *tamkaj*, *letukaj* in *tamkaj*, le izjemoma tudi *tu* in *tamkaj* (npr. *Kradi letukaj, prešhuštvaj tu, mori tamkaj* (TPo 1595: I,46);²⁸ *Ali ti teže/h tjakaj na tvojo nyvo, ima/h tukaj inu tamkaj kopravilu* (TPo 1595: II,264); v DB 1584 npr. *letukaj* in *tamkaj* ter *tukaj* in *tamkaj*, pa tudi *tu* in *tam* (npr. *tu en kupp, tam en kupp* (DB 1584: I,38b); *katero on letukaj na tém Svejti*

²² Drugi zglede kaže, da Trubar ni izbral možnosti stilnega učinkovanja z izbiro tvorbeno izenačenih prislovov, saj si sobesedilno sledita protipomenki *tjaka – sem*.

²³ S preglasom, ki je bil razširjen na Dolenjskem in Notranjskem (prim. Rigler 1963: 76; 1968: 96–97, 138), je nastala različica *tje*.

²⁴ Krelj npr. uporablja le obliko *tja*, Juričič pa v drugem in tretjem delu postile, ki ju v Kreljevi izdaji še ni bilo, tudi *tjakaj*.

²⁵ Preverjanje števila pojavitev znotraj istega besedila je potrdilo razvrstitev, ki jo nakazuje število del, v katerih se različice pojavljajo. V DB 1584 sta zelo pogosto (večstokrat) rabljeni le različici *tu* in *tukaj*. V TPo 1595 opazno prevladuje različica *tukaj* (rabljena je večstokrat), *tu* je rabljena 66x, *tukaje* pa 14x. Drugačno pogostnostno razvrstitev izkazujejo različice v KPo 1567: *tukaj* 75x, *tukaje* 37x, *tu* 11x. Na uveljavljenost tvorbenega tipa v Kreljevem jeziku posredno kaže tudi pogosta raba prislova *venkaje*.

²⁶ V DB 1584 so različice *tam*, *tamkaj* in *tamkaje* v razmerju 137x : 138x : 1x, v TPo 1595 so v razmerju 38x : 72x : 1x.

²⁷ Svojsko izbiro izkazuje JPo 1578, kjer se *tamkaje* pogostnostno uvršča takoj za izhodiščnim prislovom *tam* (*tam* 36x, *tamkaje* 22x, *tamkaj* 13x).

²⁸ Primerjava s prevodno predlogo je pokazala, da je bila izbira variant delno usmerjena z njo: *Stil hie / Ehebreche da / würge dort* (LH 1566: I, XXVIII).

[...] *re/vejti*, inu **tamkaj** vekoma isvelizha (DB 1584: I, cIIIa); *de bodo od Buga tukaj na tém Svejti Shtrajfani*, inu **tamkaj** vekoma ferdamani (DB 1584: I, bVa); pri Krelju v paru s *tam* nastopajo *tu*, *tukaj* in *tukaje* (npr. *fmo petlali tukai en kof'áz, tam edan Zhlove/kih del* (KPo 1567: CV); **Tukai** ga obletio ti Valovi tiga pohotenia [...] **Tukaie** v/stane fard inu nyd: **Tù** ga preobèrne Geytikofst, **tam** ta, **tam** uni Gréh (KPo 1567: LXXXII), pri Juričiču npr. *letu* in *tamkaje*, *letukaj* in *tamkaje*, pa tudi *letukaje* in *tamkaje* (npr. *inu nyh troshta letukai vletem*, inu **tamkaie** Vuezhnem Shyuotu (JPo 1578: II, 67); *tako hozhmo letukaie sadobiti Milo/ft Boshyo*, inu **tamkaie** vezhno zhaft inu Vezhni leban (JPo 1578: II, 77b) itd.).

2.1.2.1.1 Členi omenjenih sopomenskih prislovnih nizov (*sem – semkaj*, *tja – tjakaj*, *letu – letukaj*, *tam – tamkaj*) in še nekaterih neomenjenih so hkrati sestavine ločeno pisanih dvodelnih prislovnih kalkov,²⁹ sestavinsko prevedenih po nemških besedotvornih vzorcih. Preverjanje je pokazalo, da prevodne predloge ne usmerjajo k izboru besedotvornih različic tipa *sem/semkaj/semkajellesemkaj*, ampak je na izbor vplivala sočasna uveljavljenost različice v slovenskem knjižnem jeziku, deloma pa tudi individualna izbira, ki je bila lahko pogojena z narečno pripadnostjo. Npr.: 1. *inu poshle enu takovu zha/titu selstvu od Nebes fem doli htem v'bo/im Petlerjem* (TPo 1595: I, 40) – *vnnd schickt so ein herzliche bot/schafft vom Himel herunter zu den armen bettlern* (LH 1566: I, XXV); 2. *kateri je od Neba femkaj doli pri/hal* (TPo 1595: II, 114) – *der vom himel i/ft herunter kommen* (LH 1566: II, LXVIIIb); 3. *Nihzhe ne gre v'Nebu, temuzh ta kateri je lefem doli pri/hal* (TPo 1595: III, 90) – *Niemand feret gen Himel / den der herunter gefaren i/ft* (LH 1566: III, LIII).

2.1.2.2 Značilno tekmovalno razmerje oblikuje tudi sopomenski prislovni par, ki nastaja z dodatkom obrazila *-j* prislovu, ki se končuje na samoglasnik: npr. *noco – nocoj*, *napre – naprej*, *nekada – nekadaj/nekedaj*, *ozgora – ozgoraj*, ki obstaja tudi v glasovno neokrnjeni različici *odzgoraj*,³⁰ *včera – včeraj* itd. Pri naštetih parih različice z *-j* opazno prevladujejo, različice brez *j* pa so večinoma individualno rabljene: *noco* npr. rabi samo Krelj, v postili je to celo trikrat ponovljena edina oblika. *Napre* in *ozgora* je mogoče zaslediti samo v TO 1564, kjer sta zapisani po enkrat. *Nekada* sta ob prevladujoči različici *nekadaj* uporabljala le Krelj in Juričič (v KPo 1567 sta *nekada* in *nekadaj* v razmerju 5x : 9x, v JPo 1578 pa v razmerju 4x : 9x). Manj prevešeno pogostnostno razmerje členov izkazujejo pari kot *zada – zadaj*, *iznotra – iznotraj*, *izvuna – izvunaj*, kjer pogosto rabo izkazujeta oba člena. Pri

²⁹ Pisava skupaj je le redko izpričana. Nekaj primerov je mogoče zaslediti v Trubarjevem zadnjem delu (TPo 1595), kar je mogoče pripisati popuščanju uzaveščenosti uporabljanega knjižnojezikovnega sistema. Tvorbenemu tipu bo tudi z vidika iskanja ustreznega modela slovarskega prikaza kalkiranih zvez namenjena posebna obravnava. Prim. o tem Merše 2003: 90–91.

³⁰ Slednja je bila prav tako splošno znana, vendar redkeje rabljena kot v živi rabi glasoslovno preoblikovana različica *ozgoraj*. V TPo 1595, kjer se pojavljata obe, izkazujeta številčno razmerje 91x (*ozgoraj*) : 5x (*odzgoraj*).

nekaterih členih je opazna tudi izrazita omejenost na individualno rabo: *iznotra* se pojavlja samo v Trubarjevih delih, *iznotraj* pa v DB 1584; *izvuna* prav tako v Trubarjevih delih, v DB 1584 pa sta izmenično rabljeni obe obliki, vendar v drugačnem številčnem razmerju: *izvuna* 5x – *izvunaj* 9x. Od splošne rabe svojsko odstopa Kreljeva, saj je v *Postili slovenski* namesto *izvunaj* v rabi še danes ohranjena različica *zunaj*. Na uveljavljanje predponsko obrušeni različic kažeta predvsem v Dalmatinovih delih uporabljani različici *zvuna* in *zvunaj*,³¹ pa tudi pojavitvena mesta oblike *znotraj*. Slednja se pojavlja pri Dalmatinu, Krelju in Juričiču, na vse večjo uveljavljenost pa kaže tudi navajanje v Bohoričevi slovnici, v obeh Megiserjevih slovarjih in v delih z letnico 1595. Pregled razširjenosti rabe besedotvornih in glasoslovnih različic je pokazal, da so se kasneje ali še danes rabljene različice pogosto začele pojavljati in uveljavljati šele proti koncu stoletja.³²

Veččlenski sopomenski nizi nastajajo tudi z različno samoglasniško izpeljavo: *zada* – *zadaj* + *zadi*;³³ *zdavna* – *zdvunaj* + *zdavno* (pisno npr. *sdaunu/sdauno*), ob *izdavna* tudi *izdavne* – *izdavno*; *zgodaj* – *zgodaj* + *zgodo* itd. Pregled razširjenosti rabe naštetih različic ni pokazal enotne slike, čeprav je v večini primerov ugotovljiva splošna raba različice, izpeljane z *-j*. Pri trojici *zdavna* – *zdvunaj* – *zdavno* je redkejša raba ugotovljiva pri *zdavna*, ki jo poleg Juričiča uporablja predvsem Dalmatin, *zdvunaj* in *zdavno* pa sta primerljivo pogosto rabljeni različici, čeprav je prva splošno razširjena, *zdavno* pa je poleg Krelja in Juričiča uporabljal predvsem Trubar.³⁴ Trojica *izdavna* – *izdavne* – *izdavno* je značilna za Trubarjev jezik. Različice se razlikujejo po pogostosti rabe: v TT 1581–82 se *izdavna* pojavlja 3x, *izdavno* pa 1x: *Sakai on bi ga bil rad ifdauna vidil* (TT 1582: 346) – *Sakai vi bi imeili isdaunu vuzheniki biti* (TT 1582: 378). *Izdavne* je uporabljena samo v TT 1560.

Novo tekmovalno razmerje nastaja z zamenjavo obrazila *-j* z *-d*, vendar je tudi v veččlenskem nizu, ki ga sestavljajo različice *napre* (Trubarjeva značilnost) – *naprej* – *napred*,³⁵ osrednja različica, ki se je obdržala do danes, še vedno *naprej*.³⁶ Druga možnost tvorbenega širitve se je odpirala z uporabo obrazila *-r*: npr. *potle*³⁷ – *potler*. Različica *potler*, ki splošno razširjene *potle* ni dohitela, se je začela uveljavljati šele

³¹ Preverjanje številčnega razmerja v DB 1584 je pokazalo na pričakovano pogostejšo rabo različice *zvunaj* (*zvuna* 4x – *zvunaj* 88x), ki večkrat nastopa v paru s protipomenskim *znotraj*: npr. *svunaj se vy pred Ludmy brumni vidite, ampak snotraj ste vy polni hinaufzhine inu hudobé* (DB 1584: III, 15a).

³² M. Orožen (2003: 142–143) v okviru obravnave prislovov v slovenskem jezikovnem razvoju ugotavlja, da je od 16. stoletja dalje opazen znaten porast ojačevalnih partikul pri krajevnih in časovnih prislovih zaimkovnega izvora (npr. *-j*, *-aj*, *-ej*, *-ci*, *le-* ali *-le* itd.). Na tvorbeno raznolikost prislovov je pokazal tudi pregled časovnih prislovov v današnjih slovenskih narečjih (Smole 2000).

³³ V različici *zadi* etimologija odkriva stesl. sklonsko obliko *zadi*, *sv zadi* »retro, a tergo«; v csl. pa so izpričane predložne zveze z naslednjimi oblikami: *sv zada* »retro, a tergo«, *na zadъ*, *na zadě*, *na zadь*, *na zadi* »zadaj« (Bezljaj 2005: 377–378). Na različico *zadi* kot stesl. mestniško obliko je opozoril že Ramovš (1914 (1971): 23).

³⁴ V TPo 1595 je različica *zdvunaj* izpričana 12x, *zdavno* pa 6x, v JPo 1578 pa je najpogostejša *zdavno* (5x), sledita pa ji *zdvuna* (3x) in *zdvunaj* (1x).

³⁵ Prim. tudi *naprej* in *napred* – obe obliki sta znani iz Trubarjevega in Dalmatinovega jezika.

³⁶ Isto velja tudi za sopomenski niz *popre* (v DJ 1575 enkrat zapisana različica) – *poprej* – *popred* (v DB 1584 enkrat zapisana različica).

v zadnjih dveh desetletjih protestantske ustvarjalnosti. Od DB 1578 dalje jo je uporabljala Dalmatin, za njim pa tudi Bohorič, Trost, Znojilšek, znašla pa se je tudi v TPo 1595, kjer sta *potle* in *potler* v razmerju 313 : 79.

2.1.2.3 Več različic spremlja tudi prevladujočo obliko *lahko* (pisno *lahku*): *lahki* (tudi *lohki*), ki je bila rabljena zlasti v Trubarjevih delih, in *lahke* iz JPo 1578, kjer je mogoče zaslediti tudi širše uveljavljeni različici *lahkaj* in *lahkej* (tudi *lohkej*). Ramovš (1922/23 (1997): 209–211) obliki *lahko* in *lahki* (enako kot kasneje uveljavljeno obliko *lehka/lohka*) razlaga kot arhaični sklonski obliki, različici *lahkaj* in *lahkej* pa z nastankom po analogiji. Po njegovem mnenju so vse končniško naglašene.³⁸

Različice, nastale z dodatkom obrazila *-ko* (*daleč – daleko*)³⁹ ali *-ka* (*danas/danes – daneska*), ki se mestoma podaljšuje z *j* (*-kaj: daneskaj*),⁴⁰ sta uporabljala Krelj in Juričič.⁴¹ Obe različici se pojavljata tudi v *P 1563, tudi tam v pesmih, pod katerimi je podpisan Juričič. Sopomenski niz, ki ga pričinja že v 16. stoletju splošno razširjeni prislov *danés*, daljšata še glasoslovni različici *donas* in *dones*,⁴² ki sta ju Trubar (*donas*) in Bohorič (*dones*) posnela po živi rabi v osrednjih slovenskih govorih. Rigler (1968: 207) obliko *donas* pri analizi Znojilškovega jezika pripisuje ljubljanskemu vplivu.

Na uveljavljenost obrazil *-ko* in *-j* (z različico *-je*) kaže še nekaj sopomenskih različic, uporabljanih predvsem v Kreljevi in Juričičevi postili. Ob splošno uveljavljenem prislovu *drugači*, ki obstaja tudi v glasoslovnih različicah *drgači*, *dregači*, *drigači*,⁴³ se pojavljajo še oblike *drugačej*, *drugačije*, *drugačje* in *drugako*.

Na uveljavljanje tvorbe prislovov z obrazilom *-j* kažejo tudi druge sopomenske različice. Sopomenski par *davno – davnaj* npr. sestavljata različica *davno* (pisno *davnu/davno*),⁴⁴ ki so jo uporabljali različni pisci, in redkejša različica *davnaj*, ki jo navaja Bohoričeva slovnica, za njo pa oba Megiserjeva slovarja. Njena prisotnost v obeh tipih jezikovnih priročnikov kaže, da so oblike v knjižni jezik prodirale iz žive rabe in da je slovar upošteval tudi govorjeno besedje. Uveljavljenost oblike *davno*

³⁷ V JPo je zapisana za Juričiča in verjetno tudi za določeno govorno okolje značilna oblika *potlje*: *Da vsaki Kar/zhenik smei v/eh rizhi naipoprei ima Moliti [...] potlie k delu inu Kiedi iti* (JPo 1578: II, 121b). Razmerje med njo in uveljavljeno različico *potle* je 1 : 110.

³⁸ Prim. tudi Ramovš 1918 (1971): 129–130.

³⁹ Pri paru *daleč – daleko* gre za nadomestitev enega obrazila z drugim, pri paru *danés – daneska* pa za dodajanje obrazila.

⁴⁰ Obrazilo *-kaj* izkazuje tudi različica *dolikaj*, nastala drugostopenjsko iz prostorskega prislova *doli + -kaj*. Tudi ta spada med značilno besedje JPo 1578.

⁴¹ Na Kreljevo rabo v 16. stoletju in na sočasno narečno (štajersko in prekmursko) je opozoril že Bajec (1954: 198).

⁴² O nastanku različice *dones* je na več mestih govoril Škrabec. Razlaga jo z izgovorno okrepitevijo prvotnega polglasnika, ki jo je sprožila sekundarna naglašenost (Škrabec, *Jezikoslovna dela* I, 404). Drugačno teorijo o nastanku oblike je razvil Ramovš (1930–31 (1997): 202–204).

⁴³ Povzroča jih različen zapis nenaglašene samoglasnika.

⁴⁴ Npr.: *Ne si li pak s/li/hal, de sim je/t daunu poprej letu s/turil* (DB 1584: I, 216a) – *To ie prorok Esaia sdavnò poprei v'tim svoim Prorokovanju postavil* (KPo 1567: XXXI).

potrjujejo še sopomenke, tvorjene iz predložnih zvez: *izdavno* (v Trubarjevih delih) in pogosto rabljena različica *zdavno*, ki sta jo prav tako uporabljala Trubar in Krelj.⁴⁵

2.1.2.4 Splošno razširjenemu prislovu *kadaj/kedaj* se v JPo 1578 pridružuje tudi različica, izpeljana z obrazilom *-si*: *kedajsi*. Podobno razmerje nastaja z izpeljavo prislova *tedaj* s *-ci*: *tedajci*. Oblika je znana iz Kreljeve in Juričičeve postile.

2.1.2.5 V sopomenskem nizu prostorskih⁴⁶ prislovov *dol – doli – dolun/dolum – dolikaj*⁴⁷ prvima dvema členoma, ki sta splošno uveljavljena, sledita dva, ki se pojavljata le pri posameznih avtorjih: obliki *dolun* in *dolum* sta navedeni v Bohoričevi slovnici in v Megiserjevih slovarjih, *dolikaj* pa bi bilo glede na značilno obrazilo *-kaj* mogoče pripisovati Krelju ali Juričiču. Preverjanje pojavitve je pokazalo, da je različica rabljena v Juričičevi postili.

Na vprašanje *kam?* odgovarjata tudi splošno razširjeni prislov *domov*⁴⁸ ter redko rabljena različica *domu*,⁴⁹ ki ju Bajec (1954: 205) razlaga kot okamenela sklona in uvršča med oblikovne starine.

Tudi splošno znani *kam*, ki ga sodobna slovenska jezikoslovna teorija opredeljuje kot prislovni zaimek (SP 2001: 731) je bil izhodišče novih, manj znanih prislovnih tvorjenk: *kam* + *-o* (*kamo*) + *-j* (*kamoj*). Različico *kamo* sta po enkrat uporabila Krelj in Juričič, *kamoj* pa je znana iz Bohoričeve slovnice in iz obeh Megiserjevih slovarjev (npr. *kamoj quorum*, *kam?*, *wo auß?* *wohin?* (MTh 1603 (Stabej 1977): 56). Medtem ko med *kam* kot vprašalnico in *kamoj* obstaja sopomensko razmerje, se *kamo* pomensko izenačuje s *kamor*: npr. *nai gredo kamo ôte* (KPo 1567: CV) – *Nai gre kamor ôzhe* (KPo 1567: CXVb).

2.1.2.6 Prislova *dosehmal* in *dosegamal* sta okameneli predložni zvezi, razlikujeta pa se glede na številsko različno roditeljsko obliko zaimka *si*: pri splošno razširjeni različici *dosehmal* je *si* v roditeljski množini, pri *dosegamal*, ki se je začela pojavljati šele konec obdobja (npr. dvakrat v TPo 1595) pa v edninski.⁵⁰ Krajevno omejena (verjetno koroška) je bila raba sopomenskega prislova *dosej*, ki ga navaja samo MTh 1603. V TPo 1595 je mogoče zaslediti tudi nasprotji *drugikrat – drugimal* in *taistikrat – taistimal*, ki sta posledica nadomestitve domače besedotvorne sestavine s prevzeto. Prevladovala sta sklopa z domačo sestavino *krat*.

⁴⁵ V TT 1577 sta npr. različici *davno* in *zdavno* v razmerju 1 : 3.

⁴⁶ Prim. Toporišič 2000: 406–407.

⁴⁷ Vsi prislovi odgovarjajo na vprašanje *kam*.

⁴⁸ V *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* (Bezljaj 1976: 108) sta za nastanek prislova *domov* navedeni dve razlagi: iz dativa cilja (bolj verjetno) ali iz lokala (manj verjetno).

⁴⁹ Različica *domu*, ki jo Bajec razlaga kot lokal, se pojavlja le v DB 1584 ter v Juričičevi in Trubarjevi postili. Npr.: *tu ma/zhovainje meni isrozhite inu domu poftavite* (TPo 1595: II, 311) – *die rache mir heimstellet* (LH 1566: II, CLXXXIII). *Domu* je običajno sestavina glagolskega kalka.

⁵⁰ V TPo 1595 sta različici *dosegamal* in *dosehmal* v razmerju 2 : 47: *kar je dofe gamal govorjenu, lahko se sa/topi* (TPo 1595: I, 218) – *Dofehmal vy nejfte ni/hter prof/sili v mojem Imeni* (TPo 1595: II, 61).

2.1.2.7 Okamenele predložne zveze so tudi prislovi *kmali* in *kmalu*, *kviški* in *kvišku* itd., kjer gre za soočenje dajalniških oblik dveh sklanjatev: *i*-jevske in *u*-jevske. Prevladovali sta še danes uveljavljeni obliki *kmalu* in *kvišku*.

2.1.2.8 Z obrazilom *-oma*, ki se je v zgodovini slovenskega jezika pri tvorbi prislovov pokazalo kot dokaj produktivno, so (poleg *neutegoma*, *strahoma* in *vekoma*⁵¹) tvorjene različice, ki kažejo na glasoslovno spremenljivost obrazila: *dopolnoma*, *popolnoma*, *popelnoma*, *popolnoma*, *popolnema*, *popolnima*. Glasoslovno variantnost je povzročal različen zapis prvotnega samoglasniškega *l* ter vokalnoharmonično preoblikovanje glasovne podobe obrazila. Prevladovala je oblika *popolnoma*, sledila pa ji je *popolnoma*. Najmanj ustaljen izbor izkazujejo Trubarjeva dela, od koder je tudi osamela raba oblike *dopolnoma* (TT 1557).⁵²

2.1.2.9 Sopomenske različice, ki jim je skupna zaimenska podstava *drug*, kažejo na uporabo različnih obrazil. Tvorjenke se glede pogostosti in širine rabe razvrščajo takole: splošno uveljavljeni sta *drugdi* in *drugod*, *drugde* je mogoče srečati pri Krelju in pri Juričiču, *drugdod* pa je različica iz TPo 1595 (npr.: *Sakaj on vidi, de takovu od drugdod nigdir semkaj ne pride* (TPo 1595: II, 115). Danes uveljavljeno različico *drugje* je napovedovala navedba koroške oblike *druge* v MTh 1603.⁵³

Med značilno besedje Kreljeve in Juričičeve postile spada tudi tvorbeno različica *vdrugoč*, ki je (tudi v tem besedilu) spremljala splošno uveljavljeno različico *drugoč*.

2.1.2.10 V bolj izrazite tekmovalne pare bi prerasle tudi različice tipa *kupe* – *vkupe*, ki so domnevno nastale z onemitvijo ali obrusitvijo predložnega dela prvotne zveze, če bi bila njihova raba številčno bolj uravnotežena. Toda krajša različica je praviloma posamično ali zelo redko in hkrati individualno rabljena: *kupe* enkrat v TT 1557 (niz podaljšuje različica *vkupelj*, ki je ena izmed besednih značilnosti vseh treh postil, uporabljal pa jo je tudi Znojilšek, ter *vkupa*, ki se trikrat pojavlja v TC 1574); *mejs* (kot Kreljeva posebnost, pojavljajoča se ob *vmes*) – *vmes* ki je bila splošno uveljavljena, *jutro* (enkrat samkrat zapisana v TT 1557: *Iutro ie Bug nima pridigal* (TT 1557: i4b)) – *vjutro* itd. Zadnjemu paru se je v delih različnih avtorjev pridružil proti koncu obdobja vse bolj uveljavljeni par *zjutra* in *zjutraj*.

⁵¹ Ob splošno uveljavljeni različici *vekoma* se je pri večini piscev vzporedno pojavljala tudi redkejša različica *vekomaj*, razširjena z dodatkom *j*-ja. V JPo 1578 sta različici razmejeni tudi glede pojavitvenega mesta: pri izbiri različice *vekoma* Juričič večinoma sledi Krelju, zato se oblika v prekrivnem prvem delu postile pojavlja kar 24x (od skupno 32 pojavitev); *vekomaj*, ki pa ga v KPo 1567 ni, se pojavlja le v neprekrivnem drugem in tretjem delu postile (31x). V DC 1584 sta obliki *vekoma* in *vekomaj* v razmerju 16x : 2x, v ZK 1595 pa v razmerju 18x : 1x. Npr.: *bude shiuel vekoma* (JPo 1578: I, 133b) – *ta bu Vekomai Shiu* (JPo 1578: II, 121).

⁵² Različica, ki je domnevno nastala po pomoti, je zapisana v robni opombi: *Cristus ie v/e Sapuudi dopolnoma dopernefal* (TT 1557: 10). V TPo 1595 npr. prevladuje *popolnoma*: *my ne bodemo lete Pridige letukaj na semli popolnoma sapopadli* (TPo 1595: I, 38), *popolnima* pa je le enkrat zapisan (*de popolnima bomo l'vvelizhani* (TPo 1595: I, 217)). Različici *popolnoma* in *dopolnoma* sta v razmerju 1x : 24x.

⁵³ Prim. *druge* prisl. alibi, Carinth. *druge*, anderswo (MTh 1603 (Stabej 1977): 29).

2.2 Kot je razvidno iz že naštetega, daljše nize različic oblikujejo tudi primeriške in presežniške oblike prislovov. Njihova številčnost, ki je posebej opazna pri Trubarju in Juričiču,⁵⁴ daje slutiti manjšo tvorbeno ustaljenost, kot jo kažejo prislovi v osnovniški obliki, domnevno pa tudi večjo odprtost za narečne vplive. Prislov *često* (pisno navadno *zheltu*) npr. v Trubarjevih delih spremljajo naslednje primeriške in presežniške oblike: *čestče*, ki je najpogostejše rabljena, ter redkejše *čestiše*, *česteše* in *češčese*. Veliko število različic je povzročila Kreljeva in Juričičeva tvorba prislovnih presežnikov s predpono *naj-* (npr. *najbrzo*, *najbližej*, *najdlje*, *najpoprej* itd.), ki je odstopala od splošno razširjene *nar-/ner-* (npr. *narpoprej*⁵⁵ itd.).

2.2.1 Tekmovalni par *boljše* in *boljši* pripada tvorbenemu tipu *-e/-o* : *-i*, ki se v večini primerov razvidno preveša v korist prislova, izpeljanega z *-e*, če se ta dodaja podstavi, ki se končuje na *c, j, č, ž* ali *š*, ali z *o*, če se podstava končuje na druge soglasnike. K njegovi uveljavitvi je v veliki meri prispevala besednovrstna specializiranost oblike.

2.2.2 Izredno barvitost izkazujejo prislovi, izpeljani iz pridevnikov z obrazili *-ski*, *-ški*, *-čki*, *-cki* ali še katero glasoslovno prehodnih variant. Pregled razširjenosti rabe posameznih različic kaže naslednjo padajoče urejeno pogostnostno razvrstitev: *-ški*, *-ski*, *-čki* in *-cki*. Ugotovljivih je več izbirnih tendenc: Prislovi na *-ški* prevladujejo v Trubarjevih delih in v MD 1592. Tudi oblike na *-ski* je uporabljal Trubar, poleg njega pa še Krelj in Juričič. Prislove na *-čki* je uporabljal Dalmatin, različice na *-cki* pa so zajete v MD 1592.⁵⁶

2.2.2.1 Vse tvorbene različice so bile hkrati sestavine tekmovalnih parov, oblikovanih s končnima samoglasnikoma *-i* in/ali *-o* (pisno *-u*): npr. *latinski/latinsko* (prislov *latinski* sta npr. uporabljala Trubar in Dalmatin, različico *latinsko* pa samo Trubar), *junački/junačko*, *mojstrski/mojstrsko* itd. Različici so pisci uporabljali vse od leta 1550 dalje, bodisi vzporedno ali ločeno, že v 16. stoletju pa so prevladovale

⁵⁴Pri Trubarju so se tvorbene različice domnevno izraziteje nakopičile predvsem zato, ker v začetnih delih slovnični sistem še ni bil dokončno izoblikovan. Zadnje Trubarjevo delo – prevod Lutrove *Hišne postile* – pa predvsem zaradi dolgotrajnosti nastajanja in obsežnosti besedila ter Trubarjeve starosti in številnih sodelujočih večje tvorbene poenotenosti pri prislovnih primernikih in presežnikih spet ne izkazuje: npr. *bliže* in *bližej*. V Kreljevi postili sta npr. prisotni primerniška in presežniška oblika prislova *brzo*: *brž* in *najbrzo*, v DB 1584 pa presežniški *narbrže*, *narbržejšje*.

⁵⁵Med redkejše različice se uvršča Trubarjeva *napoprej*, ki bi lahko bila tudi narečnega izvora. Trubar jo je rabil v zgodnejših delih (1550–1558), večkrat ob različici *narpoprej*, ki se je kasneje dokončno uveljavila.

⁵⁶Na pojavitveno vezanost obrazila *-čki* na Dalmatinovo, *-ski/-ški* pa na Trubarjevo rabo je bilo v preteklem stoletju že večkrat opozorjeno. Na razmejenost rabe je večkrat opozarjal Škrabec (npr. Škrabec, *Jezikoslovna dela* I, 330; II, 102; III, 512–513; IV, 221–222) (o tem Merše 2005: 60–61). M. Orožen (1996: 191) npr. omenja sicer pridevniški obrazili *-ski* in *-čki* kot značilni za Dalmatina, hkrati pa jih uvršča med osrednje besedotvorne vzorce začetnega razvojnega obdobja slovenskega knjižnega jezika. Z narečnim izvorom pojasnjuje v Dalmatinovem jeziku opažene prislovne različice, ki so nastale z disimilacijo soglasniških sklopov (npr. *ozgoraj* < *odzgoraj*) (Orožen 1996: 193). O poprislovljenju pridevniških izpeljank na *-ski* (z različicami *-ški*, *-čki* in *-cki*) v slovenskih biblijskih prevodih 16. stoletja prim. Legan Ravnkar 2008: 56.

naslednje oblike na *-o*: *ajdovsko*, *bratovsko*, *brumsko* itd.; in naslednje oblike na *-i*: *bežjački*, *bukovski*, *hrvatski* (obliko sta uporabljala Krelj in Juričič) itd.

2.2.3 Iz različic, uporabljenih v različnih delih, je sestavljen naslednji sopomenski niz: *brumno* – *brumski* – *brumsko*. Različice so z različnimi obrazili izpeljane iz iste (pridevniške) podstave. V rabi je močno prevladovala različica *brumsko*. V KPo sta s po eno pojavitvijo izpričani različici *brumno* (v primerniški obliki) in *brumski*, kar ne kaže na to, da bi bila dokončna izbirna razvrstitev že opravljena.⁵⁷

2.2.4 Obstajajo tudi tekmovalni pari in nizi, ki jih sestavljajo enako tvorjeni prislovi (npr. z obrazilom *-o* (pisno *-u*), vendar izpeljani iz obrazilno različnih pridevnikov: npr. *goljufasto*⁵⁸ (ZK 1595) – *goljufno* (*falsò gulufnu*, *Fälschlich* (MTh 1603 (Stabej 1977): 39).⁵⁹ Istemu nizu pripadata tudi predvsem v Dalmatinovih biblijskih prevodih uporabljani različici *goljujski* in *goljujsko* (npr. *Obaruj [...] tvoja uštna*, de *goluffki* *negovore* (DB 1584: I, 287) – *ony svoim Iesikom goluffku rounajo* (DB 1584: III, 82b).⁶⁰

2.3 Nize prislovnih različic daljšajo tudi različne glasoslovne spremembe, ki so izgovorno povzročene in zato razložljive z vplivom živega jezika. Značilno variantnost npr. ustvarja zvonečnostno prilagajanje soglasnikov na morfemskih mejah (npr. *bridko/britko*) ali na koncu besed (npr. *flisig/flisik*).⁶¹ Na prevladujočo izgovorno nemodificirane različice je najverjetneje vplivala zavest o glasovni podobi podstavne besede (npr. *bridek* > *bridku*), kar pomeni, da je zapis etimološko utemeljen. Prislova *gnadivo* in *gnadjivo* (prvi je zapisan v P* 1563, drugi se pojavlja v številnih Trubarjevih in Dalmatinovih delih) sta izpeljana iz pridevnikov, ki se glasoslovno razlikujeta po prisotnosti nejotirane in jotirane različice soglasnika iz podstave (*d* : *dlj*).

Posledica labializacije, ki jo sproža končni *m*, je tudi različica *drugom*, ki se pojavlja ob splošno razširjeni obliki *drugam*.⁶² Obliko je mogoče zaslediti v Kreljevem in Trubarjevem jeziku. Rigler (1968: 93–94, 138) pojav razlaga kot Trubarjev in Kreljev dialektizem. Različice množijo tudi primeri preglašanja *o* z *e*: npr. *križom gledati* (v MD 1592) – *križem*).

V MTh 1603 je splošno uveljavljenemu prislovu *čez* dodana še različica *črez*, ki jo narečno opredeljuje skupina *-čr-*.⁶³

⁵⁷ Prim. *Ah da bi se bil brūnijhi dershāl* (KPo 1567: CXVII) – *inu se brumfki nefšo*, *kako da bi svetuštio poslazheni bili* (KPo 1567: LXXXVI).

⁵⁸ Prislov obstaja le v primerniški obliki: *Koku bi tu on mogel kunštni/hi inu golufajtifhi sazheti* (ZK 1595: 21).

⁵⁹ Pridevnika *goljufen* in *goljufast* sta v Pleteršnikovem slovarju predstavljena kot sopomenki (PS I (1894): 228).

⁶⁰ *Goljujski* in *goljujsko* sta v DB 1584 v številčnem razmerju 2x : 11x.

⁶¹ O zapisovanju zvonečnostno nasprotnih nezvočniških parov (*p* – *b*, *t* – *d*, *k* – *g*) v značilnih položajih prim. Merše, Jakopin, Novak 1992: 329–330.

⁶² Prim. tudi izpredložnozvezni različici *knogom* – *knogam*; *knogom* je značilna za Trubarja.

⁶³ Rigler (1968: 92) npr. v Trubarjevem ohranjanju skupine *-čr-* prepozna vpliv raščičanskega govora.

Sopomenska para *enako – ednako* ter *enkrat – edankrat* sta posledica izbire različne oblike števnškega besedotvornega izhodišča. Obliki *ednako* in *edankrat* sta znani iz Juričićeve postile, razložljivi pa z vplivnostjo hrvaščine.

Vir variantnosti so tudi različni tipi glasoslovnih sprememb, ki so spremenile podobo prislovov, nastalih iz predložnih zvez. Predlog *iz*, ki je sestavni del prislova *iznov* (izpričan je pri Trubarju in Dalmatinu), lahko nastopa tudi v govorno običajnejši, obrušeni obliki *znov*, ki jo je mogoče srečati pri Dalmatinu, pa tudi v vseh treh postilah.

2.4 Na Juričićevo poreklo kljub jasno izraženemu in že predstavljenemu namenu, da bi se približal osrednji normi in ostal pri splošni in zato nevpadljivi rabi, kaže iz hrvaščine prevzeto besedje ali zgolj ustrezna glasoslovna obarvanost: npr. *prudno*. *Redle* je npr. splošno razširjena različica, jotirana oblika *redlje*, ki je nedvomno narečnega izvora, pa je Juričićevo posebnost.⁶⁴

3 Na osnovi natančnega pregleda sestave nizov in na osnovi podatkov o razširjenosti posamezne različice, ki jih nudijo popolni izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja ter njihovi delni popisi, opremljeni s slovničnimi podatki,⁶⁵ je mogoče sestaviti tudi skupine prislovov, ki so značilne za individualno rabo: različice *noco*, *blizo*, *dovolildovolje* itd. so npr. značilne za Kreljevo ali za Kreljevo in Juričićevo rabo, prislovi z obrazilom *-čki* (npr. *bezjački*, *hrvački*), pa tudi *črez*, *lezdi*, *marikej* itd. za Dalmatinovo, *dole*, *dopolnoma*, *grški/grsko*, *napoprej* in *narpopred*, *ondukaje* itd. za Trubarjevo, Megiserjeva slovarja pa zlasti z vključevanjem številnih glasoslovnih različic zrcalita sočasno potekajoče glasoslovne procese (Merše 2006: 127–128).

3.1 Prisotnost številnih pojavitveno omejenih različic je narečno razložljiva. O nadnarečni rabi je mogoče govoriti pri prislovih (npr. *jutri*, *nazaj*, *povsod*) ali njihovih različicah, ki so bili v knjižnem jeziku 16. stoletja splošno razširjeni in pogosteje rabljeni, zlasti pa pri ustaljeno tvorjenih lastnostnih prislovih na *-o* (pisno *-u*; npr. *brumsko*, *često*, *dobro*, *gosposko*, *gosto*, *lepo*, *silno* itd.). Tako v individualni praksi (zlasti Trubarjevi in Dalmatinovi, ki sta dolgoročno preverljivi) kot v celotnem petdesetletnem knjižnojezikovnem razvoju je mogoče zaslediti zoževanje izbire. Proces je tesno povezan z oblikovanjem knjižnojezikovne norme. Proti koncu pa je izpričanih tudi nekaj novih različic, ki jih je raba v kasnejših stoletjih dodatno utrdila.

⁶⁴ O pojavitvah sekundarnega *j* pri Krelju in Juričiču prim. Merše 2007: 81. Omenjeni so primeri kot *gnjil*, *gnjusan*, dodati pa bi jim bilo mogoče še več primerov iz JPo 1578 (npr. *petljati*, *petljar*, *petljarski*).

⁶⁵ Prim. Merše, Ahačič, Legan Ravninar, Narat, Novak, Premk 2006.

Viri

- BH 1584 = BOHORIČ, Adam, 1584: *Arcticae horulae succisivae*. Wittenberg.
- DB 1584 = DALMATIN, Jurij, 1584: *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*. Wittenberg. Faksimile, 1968. Ljubljana: Mladinska knjiga v Ljubljani v sodelovanju z založbo Dr. Trofenik v Münchnu.
- DJ 1575 = DALMATIN, Jurij, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.
- JPo 1578 = JURIČIČ, Jurij, 1578: *POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE predige*. Ljubljana.
- KB 1566 = KRELJ, Sebastijan, 1566: *OTROZHIA BIBLIA*. Regensburg.
- KPo 1567 = KRELJ, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
- LH 1566 = LUTHER, Martin, 1566: *Haußpostill I–III*. Nürnberg.
- MD 1592 = MEGISER, Hieronymus, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.
- MTh 1603 = MEGISER, Hieronymus, 1603: *The/aurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue*. Francofurti ad Moennum.
- *P 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*, 1563. Tübingen.
- SA 1559 = SPANGENBERG Iohannes, 1559: *Auflegung der Epistel vnd Euangelien*. Nürnberg.
- TC 1574 = TRUBAR, Primož, 1574: *TA CELI CATEHISMVS*. Tübingen.
- TC 1575 = TRUBAR, Primož, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
- TfM 1595 = TRUBAR, Felicijan, 1595: *LEPE KARSZHANSKE MOLITVE*. Tübingen.
- TO 1564 = TRUBAR, Primož, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- TPo 1595 = TRUBAR, Primož, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TR 1558 = TRUBAR, Primož, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.
- TT 1557 = TRUBAR, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- TT 1560 = TRUBAR, Primož, 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- TT 1577 = TRUBAR, Primož, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.
- TT 1581–82 = TRUBAR, Primož, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.
- ZK 1595 = ZNOJILŠEK, Janž, 1595: *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*. Tübingen.

Literatura

- BAJEC, Anton, 1954: Prislovni paberki. *Slavistična revija* 5–7. 195–226.
- BEZLAJ, France, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Četrta knjiga, Š–Ž. Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Etimološko-onomastična sekcija, Založba ZRC.
- JESENŠEK, Marko, 1998: Deležniško-deležijski skladi -č in -ši v slovenskih prevodih evangelijev. *Vatroslav Oblak* (Obdobja 17). Ur. A. Šivic Dular. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 273–286.

- KOPEČNY, František, ŠAUR, Vladimír, POLÁK, Václav, 1980: *Etymologický slovník slovanských jazyků*. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia. Praha: Academia.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2008: Pridevniške tvorjenke na *-ski*, *-ški*, *-čki* in *-cki* v Trubarjevih in Dalmatinovih prevodih biblijskih besedil. *Slavia centralis* 1/2. 53–66.
- MERŠE, Majda, 1996: Kopitarjev knjižnojezikovni vzor in Postilla 1578. *Kopitarjev zbornik* (Obdobja 15). Ur. J. Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 93–104.
- MERŠE, Majda, 1998: Primerjava besedja Kreljeve in Juričičeve Postile. *Vatroslav Oblak*. (Obdobja 17). Ur. A. Šivic Dular. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 217–231.
- MERŠE, Majda, 2003: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih). *Slavistična revija* 51/Posebna številka. Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres. 81–103.
- MERŠE, Majda, 2005: Trubar v Škrabčevem jezikoslovju. *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh. Škrabčeva misel* 5. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 49–69.
- MERŠE, Majda, 2006: Megiserjeva slovarja in oblikujoča se knjižnojezikovna norma v 16. stoletju. *Stati inu obstatu* 3–4/2006, Revija za vprašanja protestantizma. 123–137.
- MERŠE, Majda, 2007: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil. *Slavistična revija* 55/1–2. 65–84.
- MERŠE, Majda, JAKOPIN, Franc, NOVAK, France, 1992: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *Slavistična revija* 40/4. 321–340.
- MERŠE, Majda, AHAČIČ, Kozma, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, NARAT, Jožica, NOVAK, France, PREMK, Francka, 2006: Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts. *Matthäus-Evangelium (1555); Paulus, Römerbrief (1560); Paulus-Briefe (1561, 1567); Psalter (1566); Neues Testament (1581–82) übersetzt von Primož Trubar. Jesus Sirach (1575); Pentateuch (1578); Proverbia (1580) übersetzt von Jurij Dalmatin. Kommentare*. Ur. J. Krašovec, M. Merše, H. Rothe. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh. 99–325.
- OROŽEN, Martina, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OROŽEN, Martina, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (Zora 26). Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- PS = PLETERŠNIK, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar* I (A–O, 1894), II (P–Ž, 1895). Ljubljana.
- RAMOVŠ, Fran, 1914 (1971): Zur slovenischen Dialektforschung. *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. 21–29.
- RAMOVŠ, Fran, 1914 (1971): Slovenische Studien. *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. 98–139.
- RAMOVŠ, Fran, 1930–31 (1997): Slovenski *o* iz *ɔ* in *ɔ*, posebe še dial. *donas* za *днѣнь*. *Zbrano delo. Druga knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. 199–207.

- RIGLER, Jakob, 1963: *Južnonotranjski govori*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- RIGLER, Jakob, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- SMOLE, Vera, 2000: Časovni prislovi v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA). *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. I. Orel. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 49–62.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- STABÉJ, Jože, 1977: *Hieronymus Megiser, Slovensko-latinsko-nemški slovar*. Hieronymus Megiser. Thesaurus polyglottus. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj. Ljubljana: SAZU.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1994–1998: *Jezikoslovna dela I–IV*. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1986: Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ur. B. Pogorelec, J. Koruza. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani. 349–374.
- Listkovno gradivo* Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, zbrano s popolnimi izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.